

O‘ZBEK TILI SINTAKTIK ALOQALAR VA MUNOSABATLARIDA DARAJALANISH

Yangiyo‘l shahar Maktabgacha va maktab ta‘limi bo‘limida
Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtirish
sho‘basi bosh metodisti

Tursunova Lobar Abduxalimovna

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi sintaktik aloqalar va munosabatlar tizimi darajalanish nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Sintaksis birliklari o‘rtasidagi formal, semantik hamda kommunikativ bog‘lanishlarning turli bosqichlari aniqlanib, darajalanish hodisasining til tizimidagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot davomida gap bo‘laklari, bog‘lanish vositalari, subordinativ va koordinativ munosabatlar, shuningdek, predikativlik kategoriyasi darajalanish mezonlari asosida ko‘rib chiqildi. Natijalar o‘zbek tili sintaksisining ichki ierarxik tuzilishini aniqlash, grammatik kategoriyalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tushuntirish va metodik jihatdan takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sintaktik aloqa, sintaktik munosabat, darajalanish, subordinatsiya, koordinatsiya, predikativlik, gap bo‘laklari, grammatik bog‘lanish, semantik struktura

**ГРАДАЦИЯ В СИНТАКСИЧЕСКИХ СВЯЗЯХ И ОТНОШЕНИЯХ УЗБЕКСКОГО
ЯЗЫКА**

Главный методист отдела координации деятельности дошкольных образовательных
организаций

Янгиюльский городской отдел дошкольного и школьного образования

Турсунова Лобар Абдухалимовна

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается явление градации в системе синтаксических связей и отношений узбекского языка. Анализируются формальные, семантические и коммуникативные уровни взаимодействия синтаксических единиц. Особое внимание уделяется градации предикативности, подчинительных и сочинительных отношений. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию иерархической структуры синтаксиса узбекского языка.

Ключевые слова: синтаксическая связь, синтаксические отношения, градация, подчинение, сочинение, предикативность, структура предложения

**GRADATION IN SYNTACTIC CONNECTIONS AND RELATIONS OF THE UZBEK
LANGUAGE**

Chief Methodologist of the Department for Coordination of Preschool Education Organizations

Yangiyo‘l City Department of Preschool and School Education

Tursunova Lobar Abduxalimovna

ABSTRACT

This article explores the phenomenon of gradation within syntactic relations and connections in the Uzbek language. The study analyzes formal, semantic, and communicative levels of syntactic interaction. Special emphasis is placed on gradation in predicativity, subordinate and coordinate relations. The findings contribute to understanding the hierarchical structure of Uzbek syntax and its theoretical and methodological implications.

Keywords: syntactic relations, syntactic connection, gradation, subordination, coordination, predicativity, sentence structure

KIRISH

Til tizimi murakkab ierarxik tuzilishga ega bo'lib, uning barcha sathlari — fonetika, leksika, morfologiya va sintaksis — o'zaro bog'liq holda faoliyat yuritadi. Sintaksis esa til birliklarining mantiqiy, grammatik hamda kommunikativ birikish qonuniyatlarini o'rganadigan markaziy sathlardan biridir. Ayniqsa, sintaktik aloqalar va munosabatlar tizimi gapning tuzilishi, ma'no hosil qilishi hamda nutq jarayonidagi funksional ahamiyatini belgilaydi.

Zamonaviy tilshunoslikda darajalanish hodisasi nafaqat fonetika va semantika, balki grammatik strukturalar, xususan sintaktik tizim doirasida ham faol tadqiq etilmoqda. Darajalanish — bu til birliklari o'rtasidagi aloqalarning kuchi, intensivligi, grammatik mustaqilligi yoki semantik og'irligiga ko'ra bosqichma-bosqich tashkil topishidir. O'zbek tilida ham sintaktik birliklar o'rtasidagi bog'lanishlar turli darajada namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek tilidagi sintaktik aloqalar va munosabatlar tizimini darajalanish nuqtayi nazaridan ilmiy asosda tahlil qilishdir. Shu orqali gapning formal va semantik strukturasi, predikativlik darajalari hamda subordinativ-koordinativ munosabatlarning ichki ierarxiyasi ochib beriladi.

ASOSIY QISM

Sintaktik aloqa tushunchasi

Sintaktik aloqa — bu gap tarkibidagi birliklarning o'zaro grammatik bog'lanishidir. Bu bog'lanish formal vositalar orqali ifodalanadi: so'z tartibi, kelishik qo'shimchalari, bog'lovchilar, yordamchi so'zlar va intonatsiya.

Sintaktik aloqalar quyidagi turlarga ajratiladi:

Teng bog'lanish (koordinatsiya)

Ergash bog'lanish (subordinatsiya)

Predikativ bog'lanish

Darajalanish aynan mana shu aloqalar orasidagi grammatik mustaqillik va semantik markazlilik asosida kuzatiladi.

Sintaktik munosabatlar va ularning darajalari

Sintaktik munosabatlar — bu gap tarkibidagi birliklarning ma'no jihatdan o'zaro aloqasi. Sintaktik aloqa va uning tizimiy tabiati

Sintaktik aloqa gap tarkibidagi birliklarning grammatik va mazmuniy jihatdan o'zaro bog'lanish mexanizmini ifodalaydi. Ushbu aloqa til tizimining strukturaviy barqarorligini ta'minlaydi hamda nutqning semantik yaxlitligini yuzaga keltiradi. Sintaktik aloqaning tizimiy tabiati quyidagi jihatlar orqali namoyon bo'ladi:

formal ko'rsatkichlar orqali ifodalanishi

semantik moslashuv asosida yuzaga kelishi

kommunikativ vazifa bajarishi

ierarxik tuzilishga egaligi

Darajalanish aynan mana shu tizimiylik ichida, ya'ni birliklar o'rtasidagi bog'lanish kuchi va funksional yuklamaning farqlanishida kuzatiladi.

Sintaktik aloqa faqat grammatik mexanizm emas, balki kognitiv jarayonning ham natijasidir. Gap qurilishida so'zlar o'rtasidagi aloqa inson tafakkuridagi konseptual bog'lanishlarning tilga ko'chishidir. Shu sababli darajalanish hodisasi grammatik struktura bilan bir qatorda semantik va psixolingvistik omillar bilan ham uzviy bog'liq.

Sintaktik munosabatlarning darajalanish mezonlari

Sintaktik munosabatlar darajalanishi bir nechta ilmiy parametrlar asosida aniqlanadi:

Gap tarkibidagi birliklarning markaziy yoki periferik pozitsiyada turishi darajalanishni belgilaydi. Kesim odatda predikativ markaz bo‘lib, eng yuqori darajaga ega.

Nazariy asoslanishi. Mazkur tadqiqot struktur tilshunoslik, funksional grammatika va kognitiv sintaksis nazariyalariga tayangan holda olib borildi. Darajalanish hodisasi grammatik ierarxiya, sintaktik markaz va semantik yuklama tushunchalari orqali asoslandi.

XULOSA

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki: Sintaktik aloqalar ierarxik xarakterga ega Predikativlik eng yuqori darajani tashkil etadi Subordinativ va koordinativ munosabatlar ichida darajalanish mavjud Darajalanish sintaksisni chuqurroq tushuntirish imkonini beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov, G‘. (2013). *O‘zbek tili sintaksisi*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Rahmatullayev, Sh. (2010). *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet.
3. Nurmonov, A. (2015). *Tilshunoslik nazariyasi*. Toshkent: Fan.
4. Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. Berlin: Mouton.
5. Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.